

„[Ú]gy érezte, szégyene talán még túléli őt.” Bűnösség és büntudat Kafka világában

FILÓ MIHÁLY

1. Bevezetés

„Bűnösnek tartanak. Az alsó fokú bíróságnál feljebb talán nem is jut a pered. Legalábbis egyelőre: bizonyítottnak tekintik a bűnödöt. – De én nem vagyok bűnös – mondta K. –, ez tévedés. Hogyan lehet egyáltalán bűnös az ember? Hisz mindnyájan emberek vagyunk, egyikünk is, másikunk is. – Ez igaz – mondta a pap –, de hát így szoktak beszélni a bűnösök.”¹ A *per* protagonistája és a „bírósághoz tartozó” börtönkáplán közötti beszélgetés kiválóan példázza, hogy Franz Kafka műveit mélyen infiltrálja a büntudat, a bűnösség és a szégyen érzete. Szemben a lélektan és a teológia pozitív megközelítésével, ami a büntudatot a „bűnök látásának ajándékaként”, a bűnbocsánat vagy a kiengesztelés előfeltételeként értelmezi,² az infiltráció mint orvosi műszó különösen pontosan írja le, ahogy Kafka karaktereinek létezésébe – akár a tumor az egészséges szövetbe – a bűnösség irracionális tudata beszüremkedik, behatol.

„A büntudat azokhoz a pszichológiai jelenségekhez tartozik, amelyek nehezen megragadhatók, rejtélyesek, amelyek kiemelik az embert az állati létből, sajátos személyi méltósággal ruházzák fel, és lehetővé teszik önmaga meghaladását.”³ Kétségtelen, hogy a büntudat sajátosan emberi képesség, „specifica humana”, ami önreflexiót feltételez. A karkai parabolákban azonban félelmetes, olyan destruktív erővé válik, ami a halálnál is hatalmasabb.

Irodalomtudományi szempontból Engel mutat rá Kafka írásainak három lényeges tulajdonságára. Elsőként jellemző, hogy az elbeszélő olyan fikatív világokat és történeteket mutat be, amelyek eltérnek a konvencionális valóságtól, ezt azonban a szereplők magától értetődően veszik tudomásul. Másodsor, noha motivációik többnyire épléktani alapon is jól értelmezhetők, megfigyelhetjük a motiválatlan, értelmetlen, pszichológiai szempontból nem magyarázható cselekvéseket is. Végül a harmadik, gondo-

¹ Franz KAFKA: *A per* [ford. SZABÓ Ede] (Budapest: Európa 1968) 267–268.

² JAKABHÁZI Béla-Botond: „A büntudat mint egyetemes emberi érzés” *Keresztény Magvető* 2006/4, 404–417.

³ HORVÁTH-SZABÓ Katalin: „Büntudat-bűnbánat” *Vigilia* 2002/3, 181–188.

latmenetünk szempontjából talán legjelentősebb megjegyzés, hogy a szereplők „külső és belső világa közötti határ sajátos módon instabillá válik”.⁴

E tanulmány célja, hogy a karkai büntudat és a büntetőjog központi kategóriája, a bűnösség közötti érintkezési pontokat feltárja. Vizsgálatunkban különös figyelmet fordítunk a pszichoanalitikus iskola és a korabeli büntetőjog-tudomány eredményeire. Feltételezzük ugyanis, hogy az életmű keletkezésének idején – ami egybeesett a rendszeres büntetőjog kodifikációjának korszakával – a modern büntetőjogi alapelvek és a mélylélektan forradalmi felismerései kölcsönösen hatottak egymásra. Jelentős potenciált találtunk továbbá a kantianus jogfilozófia alkalmazásában is.

Szégyen és büntudat a XIX–XX. század fordulóján

„Freud arra a feltevésre jutott, hogy erkölcsi hagyományainkban, talán már öröklött hajlandóságunkban is egy nagy ősi bűn emlékének s ezzel mintegy bűnrészességének örökségét hordozzuk magunkban. Talán ez a magyarázata annak a lélektani ténynek, hogy a szülői tekintély elleni, bár csekély vétségek miatt is már súlyos megbánással és büntudattal sújtjuk magunkat. Ebben az összefüggésben közlöm Freud professzor megállapítását, amellyel a bűnözők egy bizonyos típusát, a »büntudatból bűnözők«-et, különválasztotta. Megfigyelte, hogy bizonyos embereknél a büntudat van meg előbb, a büntett valami homályos nyugtalanságból ered, hogy a lelkipurdalás kínzó feszültségét, a belső gyötrődést kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék.”⁵

Ferenczi rajongó kinyilatkoztatása – ami a *Verein für angewandte Psychopathologie* bécsi ülészakán hangzott el 1919-ben – hitelesen mutatja a *Fin de Siècle* reményeit és várakozásait, hogy a lélektan forradalma a társadalomtudományok nyomán a büntetőjog-tudományt is alapjaiban fogja átformálni. Ez a tendencia jelenik meg Franz von Lisztnek a büntetőjog megújításáról szóló híres vitáirátában is. A marburgi egyetemen tartott programbeszéd, a *Der Zweckgedanke im Strafrecht*⁶ címe egyértelmű utalás Jhering örökségére: a *Der Zweck im Recht*⁷ büntetőjogi parafrázisa. A program nyelvezete, nyelvhasználata is más, mint ami a korabeli tudományra jellemző: emocionálisabb, képszerűbb, szenvedélyesebb a korabeli jogirodalom bürokratikus, neutrális kifejezőmódjánál. A korábbi doktriner büntetőjogi iskola nem tudta kielégítően kezelni a századforduló urbanizációjával fellépő bűnözési hullámot és az új irányzatok képviselői – némi késéssel a hazai jogtudományban is – egyre fontosabbnak tartották, hogy a büntetőkódex megfelelően reagáljon a korszak társadalmi problémáira és a társadalmi viszonyok javításához, megreformálásához szükséges eszközöket is tartalmazza.

Mindez mindenekelőtt az elkövető személyiségének megismerését követeli meg.

⁴ Manfred ENGEL: „Kafka lesen. Verstehensprobleme und Forschungsparadigmen” in Manfred ENGEL – Bernd AUEROCHS (hrsg.): *Kafka-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung* (Stuttgart: J. B. Metzler 2010) 411–427.

⁵ FERENCZI Sándor: „Pszichoanalízis és kriminológia” in FERENCZI Sándor: *A pszichoanalízis haladása* (Budapest: Dick Manó 1920) 126–128. Vö. FRIEDRICH Melinda: „A bűnözés lelki háttere a pszichoanalízis megvilágításában. Pszichoanalitikusok korabeli sajtómegszólalásai” *IMÁGÓ Budapest* 2019/3, 88–98.

⁶ Franz VON LISZT: „Der Zweckgedanke im Strafrecht” in Franz VON LISZT: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge* (Erster Band: 1875 bis 1891) (Berlin: J. Guttentag 1905).

⁷ Rudolph VON JHERING: *Der Zweck im Recht* (Erster Band. Drittedurchgesehene Auflage) (Leipzig: Breitkopf und Härtel 1893).

Balogh Jenő úgy vélekedett, hogy a kriminalitás új formáinak leküzdéséhez nem csak a jogászokra, hanem a törvényszéki orvostan és elmekórtan, de leginkább a pszichoanalízis művelőire is szükség van.⁸ A joggyakorlatban is egyre nagyobb hangsúlyt kapott a lélektan eszköztárának alkalmazása, elsősorban a kriminalisztika területén, de a védői munkában is: „A pszichoanalitikai tudományban jártas [...] védőügyvéd a védenc részéről kívánatos bizalom mértékét az analitikus személye iránt létrejönni szokott indulat-áttétel mértékével méri.”⁹ A büntettes személyiségének mélylélektani leírása pedig a populáris tudomány kedvelt témájává vált.¹⁰ Érdemes megemlíteni a Ferenczi-tanítvány Dukés Géza munkásságát, aki pszichoanalitikusan képzett ügyvédként járult hozzá a *kriminálpszichoanalízis* tudományának hazai kialakulásához.¹¹

Freud kritikájaként gyakran utalnak arra a szerzők, hogy nem határolta el megfelelően a szégyen és a büntudat fogalmát. A személyiség ún. topografikus modelljében – Ősvalami, Én, Felettes-Én – a büntudat a Felettes-Én és az ösztönkésztetések konfliktusának eredménye. A Felettes-Én tartalmazza a lelkiismeretet és az „ideális ént”, melyek a büntudat és szégyen kiváltásában játszanak döntő szerepet elsősorban a szülőktől és más tekintélyszemélyektől kapott kulturális minták alapján. A büntudat és a szégyenérzet így a Felettes-Én minta gyermekkori szülői tekintélyfigurák szervezett pszichés reprezentánsa, és a szexuális és agresszív vágyak közötti feszültségben ragadható meg.¹² Ferenczi írja: „Ahhoz, hogy társadalom jöhessen létre, az egyes egyének egoizmusának és libidójának egymáshoz alkalmazkodniuk kell, vagyis az egyének le kell mondania arról, hogy minden ösztöne szabadon érvényesülhessen. És le is mond ösztönkielégüléseinek egy részéről abban a reményben, hogy a társadalom ezért az áldozatért legalább részben kárpótolni fogja.”¹³

A hazai irodalomban Vizin foglalja össze disszertációjában az újabb kutatási eredményeket: „Szégyenünk az énünkre, míg büntudatunk a viselkedésünkre vonatkozik. Más szavakkal, ha szégyent érzünk, azt érezzük, hogy nem olyanok vagyunk, amilyenek szeretnénk lenni, míg büntudat érzésénél inkább az a probléma forrása, hogy úgy látjuk, megbántottunk valakit vagy rosszat tettünk valakivel. [...] A szégyen egy különösen intenzív, gyakran a cselekvőképességet akadályozó negatív érzelem, magában foglalva a kisebbségi érzést, tehetetlenséget és féltékenységet, valamint vágyat arra, hogy hiányosságainkat elrejtjük. A büntudat ezzel szemben a viselkedés negatív értékelésével kapcsolatban jön létre és jóvátételi cselekvésekre sarkall.”¹⁴

⁸ BALOGH Jenő: „Büntető törvényeink módosításához” in KÖNYÁNÉ KUTRUCZ Katalin (szerk.): *Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből* (Kriminológiai Közlemények 21.) (Budapest: MTA Magyar Kriminológiai Társaság 1988) 134–136.

⁹ DUKÉS Géza: „Pszichoanalitikai nézőpontok a védő és védece közötti kapcsolat lélektanához” *Jogtudományi Közöny* 1930/16, 145–147.

¹⁰ Vö. 5. j.

¹¹ GARAI Nikolett: „Ferenczi Sándor és követőinek hozzájárulása a kriminálpszichoanalízis kialakulásához” *IMÁGÓ Budapest* 2019/3, 39–52.

¹² HORVÁTH-SZABÓ (3. j.) 185–186.

¹³ FERENCZI Sándor: „A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről (Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben 1913. október 29-én tartott szabad előadás nyomán)” in LINCZÉNYI Adorján (szerk.): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (Budapest: Magvető 1982) 158–174.

¹⁴ VIZIN Gabriella: *A szégyen szerepe a mentális zavarokban. Doktori értekezés* (Budapest: Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományi Doktori Iskola 2017) 11.

Ebben az olvasatban Kafka szereplői kizárólag a szégyenérzettel szembesülnek, a bűntudat ugyanis morális kategória. Morális cselekvésre pedig, legalábbis életükben, bénultságuk miatt képtelenek. Gregor Samsa, a szörnyű féreggé változott utazó ügynök is így érez, ha családja sanyarú sorsáról van szó: „Amikor szóba került, hogy a pénzkeresés elől lehetetlen kitérni, Gregor eleinte mindig elengedte az ajtót, és rávetette magát az ajtó mellett álló hűvös bőrdíványra, mert valósággal égette a szégyen és a szomorúság.”¹⁵ Hasonlóképpen, A per protagonistáját és más Kafka-hősöket is erkölcsi tépelődés helyett inkább jellemez a Ferenczi által leírt vágy arra, hogy „a lelki-furdalás kínzó feszültségét, a belső gyötrődést kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék”.¹⁶ Alt Kafka-monográfiájában¹⁷ arra utal, hogy Josef K. tagadása a terhére rótt bűnnel szemben valójában sajátos énvédő mechanizmus: a tudattalanból előtörő sötét, tabuizált vagy fenyegető tartalmak önkéntelen elfojtása, a tudatból való kizárása: „Ha el akart érni valamit, elsősorban is eleve el kellett utasítania bármilyen lehetséges bűn minden gondolatát. Bűnről szó sincs.”¹⁸

Bűnösség: akaratszabadság és idegen akarat

A bűnösség alatt a büntetőjogban az elkövető és cselekménye közötti pszichikus viszonyt értjük. Ezért a büntetőjogi felelősség kérdései szükségszerűen érintkeznek az akaratszabadsággal, a büntetőjog-tudományban – mindenekelőtt a bűnösség tanában – rendre megjelennek a determinista és az indeterminista álláspontok közötti filozófiai viták főbb vonalai. A klasszikus büntetőjogi iskola, a felvilágosodás eszményeinek megfelelően a szabad akarat tanát vallja. „Az akarat az eszes lény oksága” – írja Kant –, amely szemben áll az ésszel nem bíró lények okságával, a természeti szükségszerűséggel.¹⁹ Ezt az auklérista individuális etikán alapuló szellemi rendszer ölt testet a Német Szövetségi Bíróság (BGH) 1952-es döntésében a bűnösség alapjairól: „A büntetés bűnösséget feltételez. A bűnösség felróhatóságot jelent. A bűnösség megállapításával azt jelentjük ki, hogy a tettes a jogtalant választotta, holott dönthetett volna a jogos mellett is [...] Az ember, szabad, felelős és erkölcsös önrendelkezéseként csak akkor dönthet a jogszerű mellett, ha azt meg tudja különböztetni a jogtalanságtól. Erre pedig az képes, aki erkölcsi ítélőképességénél fogva felismeri a tett jogtalanságát, nem jogtechnikai értelemben, hanem a saját gondolatvilágának megfelelő értékrendszerben.”²⁰ A pozitívista büntetőjogi iskola ezzel szemben – a relatív büntetési elméletnek megfelelően – a determinizmusra alapozott, és feltételezte, hogy mivel az elkövető az adott körülmények között szükségszerűen a bűncselekmény elkövetése mellett dönt, a büntetés kilátásba helyezésével mint visszatartó motívummal – a speciális prevenció elvének megfelelően – az újabb bűncselekmény elkövetésének gátat lehet szabni.

¹⁵ Franz KAFKA: „Az átváltozás” [ford. Györffy Miklós] in Franz KAFKA: *Elbeszélések* (Budapest, Európa, 1973) 17–74.

¹⁶ FERENCZI (5. j.) 126–128.

¹⁷ Peter-André ALT: *Franz Kafka: Der ewige Sohn: Eine Biographie* (München: Beck 2008) 395.

¹⁸ KAFKA (1. j.) 257.

¹⁹ Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája* [ford. Berényi Gábor] (Budapest: Gondolat 1991) 81.

²⁰ BGHSt 3, 78.

Kis Norbert szerint napjainkban az egyéni felelősség és azzal együtt a bűnösség elve regresszióban van. Álláspontja szerint nehezen tartható a büntetőjog pszichologizáló, szubjektívizáló szemlélete, amely „az emberi tudat és psziché megismerhetőségének hipotézisére építve bizonytalan vélelmekből épít védfalat a bűnösségi ítélet köré”.²¹ A negligencia problémáit vizsgáló objektivisták felelősségi tanok, a más tettéért való vikárius és kollektív felelősség vagy a szervezetek büntethetőségének tételei a determinista teória megerősödését jelentik.²² Kétségtelen, hogy a „büntetőjog narcisztikus individualizmusa” nem vesz tudomást a „modern ember extradeterminált állapotáról”. Kis Norbert szerint: „Az európai büntetőjogokban fokozatosan hajolnak meg a dogmatika klasszikus tételei és körvonalazódik uniformizált intézményekkel egy közös alkotmányos peremhatár köré az európai országok büntetőjoga.”²³ A bűnösségi elv hanyatlása egy olyan társadalomképet tükröz, amelyben a technika és a szervezethez való fejlődésével az emberi hiba kockázata aránytalan veszélyeket hordoz magában, másrésről a szervezeti hatalom megerősödése a felelősség formáinak újragondolását vonja maga után.

Az emberi akaratszabadság megítélésében Mészáros a jelentős elméleti fizikus, Planck gondolatára hívja fel a figyelmet: „Az idegen akarat kauzálisan kötött, más ember minden akarati cselekvése, legalábbis elvben, mint az oksági törvény szükségszerű következménye megérthető és részleteiben előre meghatározható. A megfigyelő intelligenciájától függ, hogy ez gyakorlatilag mennyiben valósítható meg. Saját akaratunk ezzel szemben csak múltbéli cselekvéseinkre nézve ismerhető meg kauzálisan, jövőbeli tetteink szempontjából szabad, saját akarati cselekvéseinket pedig lehetetlen, a még oly magas képzettségű intelligencia számára is, tisztán az értelemről, környezetünk jelen állapotából és befolyásaiból levezetni.”²⁴

Nyilvánvaló, hogy *A per* vagy *Az ítélet* főhősei sorsukról nem maguk döntenek, szabad akaratuk legfeljebb illúzió, a velük zajló történéseknek elszenvedői, nem pedig alakítói: „Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat sem tett, egy reggel letartóztatták.” Bűnösségük ezért kizárólag belső világukban értelmezhető, nem egy konkrét cselekmény vonatkozásában, ha volt is bűnük, azt legfeljebb a gondolatok szintjén jelent meg, a gondolatokat azonban nem lehet büntetni: *Cogitationis poenam nemo patitur*.²⁵

Alt elemzése szerint a Josef K. elleni eljárás lényege éppen az, ahogy a szubjektív büntetési fantáziák projekciójával a bűnösség egyre inkább objektívizálódik a külvilágban, a hatalmi szimbólumok világában is. A szereplő irracionális, szubjektív büntudata így egyre valóságosabbá válik és racionális, objektív karaktert nyer. A határ a külvilág és K. belső világa között egyre inkább fellazul. Alt utal *A per* „onirikus” (álomszerű) jellegére is, hogy az elbeszélés valójában egy szorongásos álom megjelenítése, „álom

²¹ Kis Norbert: „Gondolatok a bűnösségi elv hanyatlásáról” in GELLÉR Balázs (szerk.): *Györgyi Kálmán innepi kötet* (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum) (Budapest: KJK-Kerszöv 2004) 322.

²² Uo. 324.

²³ Uo. 323.

²⁴ Max PLANCK: *Válogatott tanulmányok. Az új fizika világképe* (Budapest: Gondolat 1961) 253. Idézi Mészáros Ádám: „Akaratszabadság a büntetőjogban és annak a bűnrészességgel kapcsolatos összefüggései” *Kontroll* 2004/1, 30–47.

²⁵ Justinians Digestes 48.19.18.

a bűnösségről”, amely egy elidegenedett jogrend imaginárius tereiben tükröz pszichikai állapotokat. Az álom pedig hasonló azokhoz a képes rejtvényekhez (*literarisches Wexierbild*), ahol a játékos elrejtett elemeket keres, további képeket a képben. Kafkánál az elrejtett elem, amely egyúttal kötőanyagként szolgál, nem más, mint az elfojtott bűntudat.²⁶

Forum internum és leges externae – kísérlet a kanti jogfilozófiával

A jog és az erkölcs fogalmát Kant műveiben több különböző értelemben találhattuk meg. A jog kifejezést egyaránt használja a pozitív jogra, de saját észjogára is. Az erkölcs jelenti egyrészt teljes praktikus filozófiájának fogalmát – *philosophia moralis* –, de gyakrabban jelenik meg etikai értelemben mint „a belső törvényhozás gyakorlati filozófiája”, amely az egyén morális kötelességeit magyarázó tan.²⁷ Erkölcs és jog viszonya így vizsgálható a klasszikus természetjogi problémafelvetéssel, hogy a pozitív jog mennyiben felel meg morális és igazságossági elveknek. Kant válasza erre a kérdésre egyértelmű: a törvényhozó számára az észjognak kell zsinórmértékül szolgálnia, a pozitív törvényeket is egy általános törvényhozó akarat próbakövén kell megmérnünk.²⁸

Kant a legalitás és a moralitás fogalmát a következőképpen definiálja: „Valamely cselekedet pusztán megegyezése vagy meg nem egyezése a törvénnyel, tekintet nélkül a cselekedet mozgatórugójára, legalitás (törvényhez szabottság), az az összhang viszont, amelyben a törvényből fakadó kötelesség eszméje egyben a cselekedet mozgatórugója is, a cselekedet moralitása (erkölcsisége).”²⁹ Ebből következik, hogy az állam törvénye az individuumtól csak *legális* viselkedést követelhet meg, ami interperszonális viszonyokban érvényesül.³⁰ A *forum internum* nem lehet a külsőleges törvényhozás – *leges externae* – tárgya. „A jogi törvényhozás szerinti kötelességek csak külső kötelességek lehetnek, ez a törvényhozás ugyanis nem kívánja meg, hogy a kötelesség eszméje, amely belső önmagában a cselekvő (személy) önkényének meghatározási alapja legyen.”³¹ Jogi értelemben vett kötelezettségeink így csak másokkal szemben lehetnek, önmagunkkal szemben nem.

Láthattuk, hogy Kafka szereplőinek belső világa és a külvilág közötti határok fel lazulnak, átjárhatóvá válnak. Fel kell tennünk ezért a kérdést, hogy a bűntudat valójában a külső vagy belső törvényhozással szembeni konfrontációból ered-e, illetve azt is érdemes megvizsgálni, hogy a külső és belső világ átjárhatósága vezethet-e a kanti értelemben vett *forum internum* és *leges externae* közötti különbségtétel megszűnéséhez.

Kant jogelméletéből az következik, hogy az individuum köteles az egész emberiség méltóságát őrizni magában, vagyis a racionalitás és a moralitás általános mértéké-

²⁶ ALT (17. j.) 391–392.

²⁷ KANT (19. j.) 614.

²⁸ Kristian KÜHL: *Die Bedeutung der Rechtsphilosophie für das Strafrecht* (Baden-Baden: Nomos 2001) 37.

²⁹ KANT (19. j.) 312.

³⁰ Andreas MOSBACHER: *Strafrecht und Selbstschädigung. Die Strafbarkeit „opferloser“ Delikte im Lichte der Rechtsphilosophie Kants* (Berlin–Heidelberg: Springer 2001) 102.

³¹ KANT (19. j.) 313.

nek eleget kell tennie. Kafka hőseinél éppen ez a méltóság veszik el, egész létezésük „anti-aufklärerista”, tehát kanti értelemben „kiskorúság”, vagyis az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. A felvilágosodás „[...] merészség arra, hogy ne mások vezessenek, hanem a saját értelmünkre támaszkodjunk.” („Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen!”)³² Ezzel ellentétben a karkai figurák magányosságát nem jelent autonómiát, nem bízhatnak értelmükben, valójában fel sem érhetik ésszel az életüket meghatározó történéseket, Josef K. tragédiája pedig az értelem megbicsaklásának története.

Ily módon *A per* a felvilágosodás emberképének másik fő eszményét, az akaratszabadságot is megkérdőjelezi. Ezt a feltételezést megerősítik az idegtudományok újabb eredményei is. A neurobiológia képviselői ugyanis egyre hangsúlyosabban tagadják az emberi akaratszabadság tényleges létezését. Singer elhíresült megállapítása szerint az agykutatók a modern képkalkotó eljárásokkal – szemben más kognitív funkciókért felelős agyi területekkel – nem tudták lokalizálni a szabad akarat „fészket” a központi idegrendszerben, illetve a tudomány előtt nem ismert olyan „mentális ágens”, amelyet az akaratszabadsággal lehetne azonosítani.³³

Kafka korában még nem álltak rendelkezésre a modern orvosi technika vívmányai, így az agyműködés finom folyamatai helyett inkább az ember személyiségszerkezetére koncentrálnak. *A per*, *Az átváltozás* vagy *Az ítélet* világa nem állítható párhuzamba a büntetőjog kategóriarendszerével. Bizonyítottuk, hogy a büntetőjogi gondolkodás alapértékei, amelyek a személyek egyenlő méltóságán, a bűnösségi elven, az akaratszabadságon és a külvilágban megjelenő magatartás megítélhetőségén alapulnak, nem értelmezhetőek Kafka rendszerében. A büntetőjogi fogalmak valójában csak projekciós felületet képeznek a bűntudat miatti szorongás megélésére. Az írások „kisértetiség”³⁴ abban ragadható meg, hogy a szégyenérzet kivetítése megsemmisíti a külső és a belső világ közötti határt, a hősök bűnösségi fantáziái, ösztönkésztetései miatt szégyenérzete először visszatükröződik, majd valóságossá válik egy részvételen, kiszámíthatatlan hatalmi struktúra attribútumaiban. A belső fórum kivetülései hozzák létre a külsődleges törvényeket, amelyeknek a főhős kénytelen alávetni magát. Ahogy *A per* zárójelenetében olvashatjuk: „K. most pontosan tudta, hogy az ő kötelessége lenne megragadni és magába döfni a fölötte lebegő kést.” A hóhérok Josef K. saját elfogadhatatlan tudattartamainak megtestesítői, akár az eljárás vagy maga a bíróság. Mondhatnánk, hogy mindez csak illúzió vagy álom, ez azonban nem változtat a főhős dicstelen halálán – ahogy a pszichés defektusok immanens valóságán sem.

³² Immanuel KANT: „Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?” [ford. Vidrányi Katalin] in Immanuel KANT: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások* (Budapest: Gondolat 1963) 80–90.

³³ Wolf SINGER: *Ein neues Menschenbild? Gespräche über Hirnforschung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003).

³⁴ BERTA Ádám: *Az Unheimliche – Az intellektuális bizonytalanságtól az elfojtott visszatéréséig. Egy kísérteties fogalom kontextuálása a pszichoanalitikus irodalomtudomány diskurzusában. PhD-értekezés. Tézisek*, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/271/1/tz_eredeti2853.pdf

Záró gondolatok

Ha Kafka műveinek interpretációjára vállalkozunk, minden esetben szem előtt kell tartanunk *A per* börtönképlánjának szavait: „Valaminek a helyes értelmezése és ugyanannak a dolognak a félreértése nem zárja ki teljesen egymást.”³⁵ Engel szerint a vonatkozó irodalom – áttekinthetlensége miatt – már leginkább botanikai hasonlattal ábrázolható, afféle növénytani osztályozásként, hogy az egyes szerzők éppen milyen tudásrendszer segítségével kíséreltek meg közelebb jutni a parabolák megfejtéséhez.³⁶ A „jog és irodalom” területén végzett hazai kutatások is ebbe a katalógusba sorolhatók.³⁷

Meggyőződésünk azonban, hogy Kafka jogi tárgyú írásainak lényege – vagyis a rejtélyes döntés ártatlanságról vagy bűnösségről, életről vagy halálról – valójában macskul ellenáll minden racionalizálási kísérletnek.

³⁵ KAFKA (1. j.) 81.

³⁶ ENGEL (4. j.) 425.

³⁷ NAGY Tamás: „Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban” *Jogelméleti Szemle* 2001/3, <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy7.html>